

K A R E L C S A P E K

(1890—1938.)

Irta: SZALATNAI REZSŐ

Egy kitűnő író s bátor publicista távozott közülünk e gépiesen hőkölő, fáradt Európából, korán és tervekkel telve ugyan, de szomorú szívvel, mint aki már megúnta a harcot és magányba vonul. Ez a magány azonban végleges, nem vezet belőle visszafelé is út.

1938 Karácsony napjának délutánján meghalt Prágában Karel Csapek, csöndesen elszunnyadva a sokféle betegségben, mely hirtelen rászakadt. Gyöngye volt a teste, irták róla az ujságok, kora ifjúsága óta valami kór lappangott a gerince tájékán. Mégis e vékony, nevető arcú, gyermeki vonású költő mohón és szorgalmasan dolgozott, mintha lelkének képességeivel tartotta volna vissza a betegségeket. Sokat irt és érdekesen. Volt idő, amikor az egész világot bejárta a neve. Ő volt az első a csehek közül, aki a szépirodalomban világhírnévre tett szert. Néhány nappal halála előtt francia lapokból arról értesültünk, hogy a Nobel-díjra ajánlották. Az irodalmira vagy a békedíjra? Pályázhatott volna ugyanis mindakettőre. Az élet boldog teljességének ez a hirdetője elmésen és szépen irt, sziporkázó iróniával és meggyőző érvekkel, és stílus-kényességgel is természetesen. Rendületlenül hitte a száztornyú, édes hangulatú Prágából figyelve a világ dolgait, hogy a magasabb és észszerűbb műveltség terebélyesedése s az állandó haladás megjavítja az emberi lét feltételeit. Ennyire francia és angol volt a maga lelkülete gyökérzetében, nemcsak irodalmi eszményképei révén. Csapek a legnyugatibb szlávok legnyugatiasabb írója volt. Ez magyarazza népszerűségét az egyik oldalon, állandó nyilazását a másikon. Mindenki érezte, azok is, akik nem olvasták, hogy ez az ember állandó ellentéte a forradalmi rajongásnak, a kinyilvánított tekintélyeknek, a para bellumféle felfogásoknak. Neve és szerepe bizonyos tekintetben összeforrott a Csehszlovák állam létbeállítottságával. Ha megéli az újesztendőt, ép, negyvenkilenc éves lett volna. Az irodalmi kritikusok egybehangzó véleménye szerint most közeledett legérettebb formája felé. Képzeljük el a csehek és a cseh szellemiség mai helyzetét, tüstént megértjük, mit veszettek benne.

Bennünk őszinte részvétet kelt Karel Csapek halála. A régi Csehszlovákiában lakó magyarok elég jól ismerték műveit. Lehetetlen volt tudomásul nem venni őt, amikor tudomásul vettük a cseh életforma mindenféle megnyilatkozását. Tüstént a fordulat után, azt hiszem, ő volt az első irodalmi élményünk a cseh oldalról. Láttuk az *R. U. R.*-t, a gépiesített civilizáció emez utópikus szatiráját, mely Madách Imrének Tragédiájához hasonló hangulattal zárul. A magyar írónál azonban az Isten szólal meg s inti bizalomra az embert, Csapek drámájának a végén pedig az ember, egy biológus, vezet vissza a mechanizált világ borzasztó gépfalanszteréből az egyetlen megmaradt emberpárt, hogy kezdje meg újból

a természetes emberi létformát a földön. Mennyi hiedelmes racionalizmus és mennyi irracionalista sóvárgás van ebben a drámában, mely a háború utáni tömkelegben az emberi élet természetes szépségeinek és élményeinek megkiáltásaként hatott ránk. Helyesen éreztük, hogy itt a mondani-való, a köziró mondanivalója, lép a szinpadra, hogy közvetlenebbül szóljon hozzánk, hogy megnyugtasson és lelkesítsen a sívárságok elmúlása után, s a jövő távlatainak szegélyén felmutassa a maradandó örökséget: az emberi élet végességét és a végességben lévő harmóniát és fejlődési lehetőségeket. Ugyanezt a bölcséleti tételt veti fel Csapek szintén világhírű szinpadi revüjében, a *Rovarok életében*. Élettani probléma az alapja a *Makropulos-ügy* című borzongással teli szinművének is. Ezeket a darabokat, mondom, láttuk mindnyájan akkoriban; akár magyar, akár cseh vagy német színházba tértünk be, mindenütt Csapek eme darabjai voltak műsoron. S láttuk a *Rablót* is, a fiatal életerő eme duzzadó lírai megnyilatkozását, mely után Csapek, mint drámairó egészen a legutóbbi időkig elhallgatott. Csak két esztendővel ezelőtt tért vissza újból a szinpadra a merészen pacifista *Fehér kórral*, s utána a hazafias *Anyá* című szinművével, melyeknek kétségtelen sikerét ismét a drámai formák szabad használatában megnyilvánuló közirói közlés tette lehetővé. Így került Csapek a világ szeme elé a szinpadra vitt korszerű gondolatközléssel, mintegy párhuzamaként Molnár Ferencnek, aki ugyanezt a világsikert bravuros játékképzésével érte el.

Am tévedés volna, ha beérnök Csapek irodalmi sorsának eme paradoxonával. Karel Csapek tudniillik sokkal mélyebb és komolyabb író volt s írói formájának tengelye nem is a drámáiban keresendő. Említett darabjai egy nemzedék vallomását képviselik, egy nemzedékét, amelyik elszakadva az apák hagyományaitól, a háború utáni rettenetes zűrzavarban tájékozódni próbált a saját gondolatai és észleletei szerint. Csapek is, mint mások, más nemzetek irodalmában, teljesen belevetette magát a korszerűségbe s egyszerre és egyforma szerelemmel mutatta meg kortársai előtt mindazt, ami Nyugat felől az egész generációt megfogta. Képzelnünk el a huszas évek szinte mámoros cseh létélményét, mely minden izében a francia-angol Nyugat iránt érzett vonzalmat és hálát. Csapek, aki az angol pragmatizmusról írta doktori értekezését, kezdettől fogva „nyugatos” volt. A huszas évektől (egészen 1936-ig) kezdődő korszakot bátran hívhatjuk a csehek Masaryk-korszakának. Az angolszász és francia demokrácia hitele és érvényességének hirdetése ekkor hatolt be igazán a cseh társadalomba s végig, a köztársaság minden részébe. Ez volt Csapek szellemi kibontakozásának gáncstalan kora. Egyforma hozzáértéssel hívta fel a figyelmet az angol pragmatikus bölcsületre, a francia képzőművészeti kubizmusra; lelkes megatartással tolmácsolta mind a francia költőket, mind az amerikai gondolkodókat. Rámutatott a nyugati technikai műveltségre, s a francia túlfejlődésre jellemző magatartással ő is szomjasan kereste a távoli idegen népek művészi megnyilatkozásainak szűzies primitivizmusát. Városi lélek volt Csapek, egész mivoltában ragyogó urbánus lélek, s írói munkássága is magán hordja letörölhetetlenül ezt a modern városiasságot, melynek különös izeket adott a mindenfajta várcsiasságot egybefűző Prága. Masaryk hirdette az apró tettek szükségét, mint nemzeti építő gondolatot, Csapek az apró jelenségek és élmények rajzolója és izelője lett, aki lelke alapvető szkepticizmusából kikerülte a

nagy szavak és megrendítő jelenségek imádatát, gúnyos okossággal váltalta a parancsuralom bírálatát és az európai humanizmusnak ama változatát, melyben kissé több van az anyag tiszteletéből s a szellemes pointból, mint a másfelében. Vasárnaponként mindig elolvastuk a *Lidové Noviny* hasábjain Csapek cikkét, tárcáját vagy kromját, amelyek mindig többet árultak el a cseh létbeállítottságból, mint bármi más megnyilatkozás. Csapek e napilapban 18 esztendőn át kifejlesztette a hozzászólás, sőt jobban mondva a közbeszólás egészen egyéni publicisztikai műfaját. Nemzetbéli népszerűségének és nemzetbéli elutasításának és friss kiközösítésének okai is éppen itt keresendők, irodalmi anyagválogatásának és politikai tájékozódásainak gyökérzetében: az újságírásban. A cseh politikai és szellemi élet oly sokféle ellentétékből táplálkozó nyüzsgésében nehéz volt Csapek strázsa-helye, de ez a fiatal író fölényes biztonsággal s erkölcsi meggyőződéssel vállalta e helyet haláláig.

Nem volt képmutató; az írói vallomás-kényszer vezette fürge tollát. A háború után beutazta Európa humanista tájait, Itáliát, Angliát, Franciaországot, Spanyolországot, Hollandiát és a skandináv vidékeket. Ezekről a tájakról írta nagyszerű útirajzeit, ceket a szellemes, finoman kidolgozott, mégis könnyed olvasmányoknak tűnő beszámolóit, melyeket rajzaival is kísért s melyekkel hozzájárult e divatos műfaj európai hiteléhez. Életének egyik legnagyobb élménye kétségtelenül Masarykkal való barátsága volt. Csapek lett Masaryk hűséges Eckermannja. A *Beszélgések Masarykkal* című köteteiben első személyben szólaltatja meg az emlékező államférfit s túl a politikus személyiségén ezek a könyvek lélektani és társadalomrajzi szempontból is becsesek. (*Sas Andor* fordításában három kötet jelent meg magyarul is). Így lett Karel Csapek a modern cseh műveltség-hivatás legnagyobb hatású tudatosítója. De a városi létből is állandóan a népet és a vidéket nézte; egyre jobban elmerengett a cseh ember figuráján és eszjárásán. Opusa kora cseh társadalmának kifejezése és korrekтивuma egyuttal. A cseh gondolkodás sokszor durva utilitarizmusát, érzélgős józanságát, a népi jellegzetességnek tűnő szorgalmat, munkabírást és a humort, a cseh humort képviseli ez az író másoknál teljesebben és kifejezőbben. Azt mondják, van a csehekben valami különös apriorizmus, melynek Masaryk is egyik megvalósítója volt, az az apriorizmus, melyről a francia *Fouillée* azt állítja, hogy a franciák jellegzetessége. „Naivak vagyunk — mondja ez a pszichológus — hogy azt hisszük, ami minket boldoggá tesz, a világot is boldoggá teszi s az egész emberiségnek úgy kell gondolkoznia, mint Franciaországnak“. Ennek a cseh-vágású apriorizmusnak egyik megvalósítója és hirdetője volt Csapek is. Nekünk, magyaroknak, sajátosan feltűnik, hogy soha sem érzett e kiváló író különösebb vonzalmat a Duna-táj iránt, Kelet felé; sem népéről, sem államáról gondolkodva nem állott meg ezen a ponton, írói mondanivalója is elkerülte e tájakat. Csapek csak nyugat felé vágyott, még a valóságot is feledve a nyugati létformák konok kiteljesedésében látta a cseh eszményt. Közben az újságiróból, a gondolkodóból, a publicista-drámairóból a cseh próza egyik legjobb képviselője kerekedett. Egymásután írta meg regényeit és elbeszéléseit, melyeknek zömét ismerheti a magyar olvasó is. (*Donner Pál* fordította, le a Práger-féle kiadásban jelent meg magyarul Csapek-könyvek zömét.) Első regényeiben és elbeszéléseiben még túlteng az újságírói beállítottság, a ri-

port-elem, a politikai bírálat és ironia könnyedsége. De a *Krakatit*, a *Továřna na Absolutno* (Az A. gyára) után mély lirizmus gyöngyözik Csapek új regényeiben. Az emberi sors lélektani elemzéséhez nyúl az író, egy és ugyanazt az emberi valót megvilágítja a megfigyelés minden oldaláról, s ahol kibuggyan az íróból a közvetlen magyarázó: ott meleg szeretet áramlata veszi körül a magárahagyott figurát. Így látható ez a *Hordubalban*, a *Meteorban* és az *Egy mindennapi élet* című regényében. E hosszabb epikai művekhez gondoljuk oda Csapek novelláit, apró rajzait, a realista gyakorlat finom lelki analizissel párosuló alkotásait. Dickens és Chesterton humorára ismerünk itt vagy ott, érezzük az író jól iskolázott biztos tudását, módszerét, de a cseh szövegből megfog valami ezen felül is, amit a (magyar) fordításokból kevésbé érzünk: a stilus tömör tisztasága és a nemzeti ízű humornak éppen e stilus-sajátosság révén való megnyilatkozása. Csapek írói fejlődésében nagy stilus-fejlődés is volt, amit teljes formájában csak a cseh nyelv ismerője értékelhet igazán. Mondatai arányosságuk, világosságuk révén a legjobb cseh mondatok. A cseh szórend természetességét és könnyedségét Csapek hajlékony nyá tette a modern ember egész érzékeléskészsége számára. A nyelvi forma kezelése egyre jobban jellemezte ezt a cseh író. Kiválogatta magának a lényeges elemeket a nyelv kincseiből is, racionális lelkületének póztalan valóság-érzékelésével. Azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom, hogy Karel Csapek a cseh szellem legteljesebb visszahatása a háború utáni Európa valamennyi szellemi megnyilatkozására. De nemcsak ez, hanem a nemzet felé is abszolút érték: a legfőbb nemzeti tulajdon, a nyelv királya. S lehet-e író, lehet-e szellemi lény több ennél?

Ü D V Ö Z L E T E K

Irta: KAREL CSAPEK

„Ezt a csodálatos novellát a Lidové Noviny karácsonyi száma hozta — aznap halt meg Csapek. A novella azóta a világ minden tájára eljutott, hadd olvassa a magyar közönség is“, — írja kíséző levelében a cseh-magyar szellemi közeledés élharcosa, a kitűnő fordító, Antonin Straka. Am ugyanebben a levelében ír egyebet is: „Közben Kassán a magyarok a házunkon lerombolták és összetörték a márványtáblát, amelyet Atyám emlékének emeltek az ottani szlovák kulturegyesületek“.

Közzétettük ezeket a fordításhoz csatolt sorokat, hogy a jó magyar szellemiség s a Korunk olvasóinak sajnálkozását tolmácsoljuk a türelmetlenség e barbár cselekedete fölött. (A szerk.)

Az ember sok mindenfélét gondol az egyes nemzetekről s nem mindig olyat, amivel az illető nemzet eldicsekedhetne; hiába, ez már szokás, hogy az ember mintegy azonosítja az országot s a nemzetet a politikájával, rendszerével, kormányával, közvéleményével, vagy ahogy már az efféléket hívják. De másvalami egy nemzetet valahogy szemléltetően elképzelni; ezt senki nem tudja csak úgy kigondolni, vagy feltenni magában; magától merül fel bennünk visszaemlékezés valamire, amit láttunk s ez rendszerint valami teljesen véletlen és közönséges dolog. Tudja Isten, ez és nem más apró élmény marad oly különös élenken az emlékezetünkben;